

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Perverse structuur versus perverse trek — Mechanismen versus fenomenologie

Commentaren bij 'Neurotische en perverse processen' [3]

KARIN TEMMERMAN & FILIP GEERARDYN

De tekst van Jaap Ubbels confronteert ons met de complexiteit van de klinische realiteit. De auteur illustreert immers aan de hand van drie klinische vignetten wat hij noemt 'de werkzaamheid van neurotische en perverse processen bij drie neurotische subjecten' en de invloed daarvan op de overdracht. We beperken ons hier tot de vraag naar de processen of *mechanismen*: [1] is er in de klinische vignetten werkelijk sprake van het tegelijkertijd werkzaam zijn van neurotische (verdringing) en perverse (loochening) mechanismen bij een neurotisch subject dan wel van een gedeeld, gemeenschappelijk mechanisme binnen de neurose en de perversie, van een nog te onderscheiden trans-structureel mechanisme, [2] of gaat het over neurotici die perverse *trekken* vertonen maar bij wie er in feite enkel sprake is van werkzame neurotische mechanismen?

[1] Wanneer we ons vanuit Freuds oeuvre buigen over het vraagstuk van de organisatie van de psyche in de perversie dan kunnen we daarin inderdaad twee onlosmakelijk met elkaar verbonden mechanismen onderscheiden: enerzijds de loochening en anderzijds de splitsing van het Ik. Beide dienen noodzakelijkerwijs bestudeerd te worden in het kader van de metapsychologie en de tweede topiek. Freud probeerde namelijk om voorbij de perverse fenomenologie een structuur in de organisatie van het subject terug te vinden en maakte daarbij de overgang van een louter descriptieve benadering van de seksuele perversies naar het paradigma van een organisatie van het Ik gebaseerd op een splitsing. In de reconstructie van de wijze waarop Freud gebruik maakt van de (ver)loochening zien we een constante die als een rode draad door de verschillende teksten heen loopt: het loochenen wordt steeds in verband gebracht met het vraagstuk van het realiteitsverlies en de afweermechanismen van het Ik. Het realiteitsverlies is echter op zich geen distinctief kenmerk voor de perversie, het doet zich evengoed voor in de neurose en de psychose. Het gaat evenmin om een kwantitatief onderscheid in termen van een

beetje meer of minder verlies aan realiteit. De te beantwoorden vragen zijn: waar situeert zich dat realiteitsverlies in de neurose, de perversie en de psychose, en wat is, in elk van de drie psychische structuren, de dynamiek ervan? Door het loochenen in samenhang met het castratiecomplex en de splitsing van het Ik te bestuderen, kwam Freud tot een specifieke invulling voor de perversie. Het achtste hoofdstuk van zijn *Hoofdpijnen van de psychoanalyse* (Freud 1940 [1938]) vormt het sluitstuk van deze uitwerking.

Aanvankelijk raakt Freud echter ook daar niet uit de impasse: zowel de loochening als de verdringing impliceert een Ik-splitsing, beide afweermechanismen kunnen bij een en hetzelfde individu in werking treden, en ook in de psychose is er sprake van een Ik-splitsing. Door te stellen dat bij de splitsing in de neurosen de ene voorstelling behoort tot het Ik en de tegen-gestelde, in verdrongen vorm, tot het Es, komt Freud tot de conclusie dat het onderscheid tussen verdringing en loochening in hoofdzaak van topische of structurele aard is.

De loochening is het mechanisme voor de perversie, waar twee schijnbaar onverenigbare voorstellingen (het geslachtsverschil versus de fallische moeder), die elkaar niet blijken te beïnvloeden, co-existeren in het Ik. Aldus situeert de perversie zich binnen een *intrasystemische* dynamiek: splitsing gebeurt binnen eenzelfde systeem (het Ik). Het Ik heeft zich verdubbeld. Naar analogie kan men in de neurose spreken van een *intersystemische* dynamiek tussen het Ik en het Es, waarbij het Ik zijn eenheid behoudt (Temmerman 1999; Quackelbeen 1999; Dor 1987, p. 129).

Deze interpretatie van het oeuvre van Freud is niet zelfevident. Zeker met betrekking tot het mechanisme van de loochening levert een lectuur naar de letter verwarring op. Onze lectuur is lacaniaans te noemen, in die zin dat we mede gestuurd worden door Lacans opvatting van de neurose, de perversie en de psychose als drie onderscheiden onbewuste psychische structuren, waarbij de ene structuur niet kan overgaan in een andere en waarbij elke structuur specifieke werkzame psychische mechanismen heeft. Deze drie structuren staan dan voor drie mogelijke antwoorden op het tekort in de Ander, drie verschillende wijzen van het aangaan van een sociale band, drie verschillende posities ten aanzien van het object *a*, drie modaliteiten van normaliteit of, nog anders, drie verschillende identificaties met de fallus.

De klinische vignetten van Jaap Ubbels zijn interessant omdat zij de vraag doen rijzen naar het bestaan van transstructurele mechanismen. Is binnen een specifieke structuur altijd dezelfde specifieke kracht — verdringing, loochening, of verwerping (Lacans forclusie) — werkzaam? Of is het eerder een kwestie van hoe deze specifieke kracht in interactie treedt met of zich verhoudt tot andere in de psyche werkzame krachten? Of kan eenzelfde kracht werkzaam zijn in meer dan één structuur?

[2] Het onderscheid tussen perverse *structuur* en perverse *trek* biedt hier uitkomst en ontslaat ons van het poneren van een transstructureel mechanisme. De notie 'perverse trek' verwijst naar wat louter op het niveau van de fenomenologie als pervers voorkomt. Dergelijke perverse trekken kunnen de onderliggende neurotische structuur maskeren en doen denken aan een perverse structurering, terwijl bij nader beschouwen de specifieke werkzame psychische mechanismen voor de perversie geheel afwezig zijn. Zij vervullen in elk particulier geval een specifieke functie en men moet zich afvragen waarvoor zij staan. In hun verschijningsvorm zijn perverse trekken vaak grotesk, meer flagrant en meer karikaturaal dan wanneer we werkelijk te maken hebben met een perverse structuur. Denken we bij voorbeeld aan de mannelijke hysterie, waar het zich tooien met een of ander pervers trekje eigenlijk staat voor de camouflage van een voor de man niet te assumeren vrouwelijkheid en voor de nauwelijks te camoufleren, want daaraan verbonden, vaderhaat.

In de drie klinische vignetten zien we de transgressie verschijnen die beschouwd wordt als karakteristiek voor de perversie maar die zich evengoed voordoet in de dwangneurose en de hysterie. De vraag verschuift dan naar wat specifiek is aan de transgressie binnen de onderscheiden psychische structuren. In de perversie bijvoorbeeld volgt deze onmiddellijk op de uitdaging van de wet van de vader, terwijl in de dwangneurose de transgressie verbonden is met het vluchten voor het eigen verlangen. Ook in de hysterie is er sprake van uitdaging, maar daar wordt de wet van de vader nooit opnieuw in twijfel getrokken. De uitdaging is daar verbonden met de dimensie van de schijn (Dor 1987).

Literatuur

DOR, J. (1987). *Structure et perversions — l'Espace analytique*. Parijs: Denoël.
 FREUD, S. (1940 [1938]). Hoofdlijnen van de psychoanalyse. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Inleiding tot de Psychoanalyse 4* (p. 73-150). Meppel /Amsterdam, Boom.

QUACKELBEEN, J. (1999). *Een raamwerk voor de perversie*. Lezing gehouden te Kortrijk op 28 april 1999 op de studiedag over perversie georganiseerd door Idessa.
 TEMMERMAN, K. (1999). *De loochening als psychisch mechanisme van de perversie: een overzicht*. Lezing gehouden te Kortrijk op 28 april 1999 op de studiedag over perversie georganiseerd door Idessa.